

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ստ. Մալխասյանց

այ ազգի մեծ զավակի և նրա անզուգական բարեբար Մեսրոպ Մաշտոցի ծագման մասին մենք շատ քիչ տեղեկություն ունենք։ Նրա կենսագրության ամենահեղինակավոր աղբյուրը, Կորյունը, որ նրա աշակերտն ու աշխատակիցն էր, գրել է համառոտ կենսագրություն Վարդ սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի վերնագրով, որի մեջ հետևյալ տեղեկություններն է տալիս նրա ծագման մասին. «Առն, զոր ի նախակարգ բանիս նշանակեմք... է Մաշթոց անուն, ի Տարօնական գաւառէն, ի Հացեկաց գեղէն, որդի առն երանելոյ Վարդան կաշեցեղոյ։ Ի մանկութեան տիսն վարժեալ հելլենական դպրութեամբն, եկեալ հասեալ ի դուռն Արշակունեաց թագաւորաց Հայոց Մեծաց, կացեալ յարքունիական դիւանին, լինէր սպասաւոր արքայաւոր հրամանացն»։ Ուրեմն Մեսրոպ վարդապետի անունը եղել է Մաշթոց կամ Մաշտոց. նա եղել է Տարօնի Հացեկաց գյուղից, Վարդան անունով մի երանելի մարդու որդի։ Մանկության հասակում սովորել է հունարեն լեզուն, եկել հասել է Մեծ Հայք, Արշակունի հայ թագավորների դուռը, ծառայության է մտել արքունական դիվանը և կատարել է

արքայական հրամանները։—Այսքան միայն, շատ քիչ, շատ ժլատ տեղեկություն։ Խորհնացին, որ նույնպես եղել է աշակերտ և ժամանակակից Մեսրոպին, այս տեղեկության վրա մի խոսք է ավելացնում.—«Մենալ և ուսեալ առ մեծին Ներսէսի» (Գ. Խէ)։ Հին աղբյուրներից ուրիշ լրացուցիչ տեղեկություններ պակասում էին։ Վերջերս, երբ բանասիրական գրականությունն սկսեց մեր մեջ զարգանալ, բանասերներից ոմանք, ինչպես Ղ. Ալիշան (Հայապատում), Գարսեպաշյան (Քննական պատմութիւն) ավելի ուշինը շատացին Մեսրոպի ծագման մասին։ Ուրիշները, որոշ հիմունքներով, մի քաջ առաջ գնացին։ Այսպես, Մ. Օրմանյան Ագապատումի մեջ (եր. 266) գրում է. «Նորա անունն է Մաշթոց, հայրը Վարդան, ծննդավայրը Հացեկ գիւղ Տարօն գավառի մէջ, որով կլինի Մամիկոնեան ազգի կամ ցեղի սերունդ, քանի որ արքունիքի մեջ պաշտօնավարողներամբ ռամիկ դասակարգէ չլինելն ալ կվկայվի, Ներսէսի օրով աշակերտած է... յուր և ասորի դպրութեանց և իւր յաջողութեան և թերևս ազգատոհմին ալ շնորհիւ արժանի եղած է Ներսէսի հովանաւորի աշակերտներէն մեկն ըլլալ»։ Այս խոսքերում ես

անհավանական եմ համարում Օրմանյանի եղբայրացությունը, թե Մեսրոպը պետք է Մամիկոնյան ազգի կամ ցեղի սերունդ լիներ, քանի որ Տարոնը՝ նրա ծննդավայրը, Մամիկոնյան տոհմին էր պատկանում այդ ժամանակ, որովհետև Տարոնը պարունակում էր խիստ բազմություն գեղջուկ ժողովուրդ, շինական կամ ծառա, իսկ Մամիկոնյան տոհմը հազիվ մի քանի տասնյակ անձից բաղկացած լիներ, ուրմն տարոնացի լինելուց չի կարելի եղբայրացնել, թե Մեսրոպը այդ ընտրյալ սակավաթիվ անձներից մեկն է եղել և ոչ տարոնացի լուկ շինական:

Մ. Արեղյանն էլ նման կարծիք է հայտնում (Գրականության պատմություն, եր. 72). «Նա (Մեսրոպ) ծառայությունը թողնում է 394 թվին և դառնում կրթավոր, ժեմականալով իշխանակիր ցանկութիւնները» — գրում է Կորյունը: Այս ակնարկից, ինչպես և այն հանգամանքից, որ նա շատ երիտասարդ հասակում արժանացել է արքունի քարտուղար դառնալու և եղել է զինվորական, այն էլ ոչ սոսկական զինվոր, պետք է կարծել, որ նա ծագումով ազնվական է եղել և ոչ ժողովրդի ստորին խավներից, ինչպես առանց որևէ հիմքի գրել են վերջերս: Այս խոսքերում էլ ես անհավանական եմ համարում Մ. Արեղյանի բացատրությունը Կորյունի «իշխանակիր ցանկութիւնները» իբրև ապացույց Մեսրոպի իշխանական ծագման: Այս խոսքը ես հասկանում եմ իբրև իշխանություն բանեցնելու ցանկությունները, որպիսին նա կուենար լինելով արքունի քարտուղար:

Այս երկու կարծիքները, որքան և հավանական, բայց և այնպես ենթադրություններ են, քանի որ հին աղբյուրներից դրական ապացույցներ չկան: Մակայն ուշադիր քննողը հին մատենագրության մեջ էլ կգտնի Մեսրոպի ազնվական ծագումը նշանակող ապացույցներ:

Վերցնենք ամենից առաջ Կորյունին: Նրա վկայության մեջ ինչպես վերը բերինք, Մեսրոպ Մաշտոցը կոչված է «որդի առն երանելու, Վարդան կոչեցելու»: Այս վկայությունը բերված է համաձայն Կորյունի հինգ ձեռագրերի, որոնք բոլորը շատ նոր ժամանակից են՝ 18—20-րդ դարերից: «Երանելի» բառն այստեղ շատ անտեղի է. մի անծանոթ մարդու մասին, որի ոչ սրբությունն է հայտնի, և ոչ քաճարաստիճան հոգևորական լինելն և ոչ որևէ առաքինություն՝ գրաբարում չեն ասում երանելի. այսպիսի դեպքում, պատվի համար գործ են ածում թափառից, Հացեկաց կարճագրությունների գլուխը:

Երկրորդը Մ. Արեղյանն էլ նման կարծիք է հայտնում (Գրականության պատմություն, եր. 72). «Նա (Մեսրոպ) ծառայությունը թողնում է 394 թվին և դառնում կրթավոր, ժեմականալով իշխանակիր ցանկութիւնները» — գրում է Կորյունը: Այս ակնարկից, ինչպես և այն հանգամանքից, որ նա շատ երիտասարդ հասակում արժանացել է արքունի քարտուղար դառնալու և եղել է զինվորական, այն էլ ոչ սոսկական զինվոր, պետք է կարծել, որ նա ծագումով ազնվական է եղել և ոչ ժողովրդի ստորին խավներից, ինչպես առանց որևէ հիմքի գրել են վերջերս: Այս խոսքերում էլ ես անհավանական եմ համարում Մ. Արեղյանի բացատրությունը Կորյունի «իշխանակիր ցանկութիւնները» իբրև ապացույց Մեսրոպի իշխանական ծագման: Այս խոսքը ես հասկանում եմ իբրև իշխանություն բանեցնելու ցանկությունները, որպիսին նա կուենար լինելով արքունի քարտուղար:

Այս երկու կարծիքները, որքան և հավանական, բայց և այնպես ենթադրություններ են, քանի որ հին աղբյուրներից դրական ապացույցներ չկան: Մակայն ուշադիր քննողը հին մատենագրության մեջ էլ կգտնի Մեսրոպի ազնվական ծագումը նշանակող ապացույցներ:

Վերցնենք ամենից առաջ Կորյունին: Նրա վկայության մեջ ինչպես վերը բերինք, Մեսրոպ Մաշտոցը կոչված է «որդի առն երանելու, Վարդան կոչեցելու»: Այս վկայությունը բերված է համաձայն Կորյունի հինգ ձեռագրերի, որոնք բոլորը շատ նոր ժամանակից են՝ 18—20-րդ դարերից: «Երանելի» բառն այստեղ շատ անտեղի է. մի անծանոթ մարդու մասին, որի ոչ սրբությունն է հայտնի, և ոչ քաճարաստիճան հոգևորական լինելն և ոչ որևէ առաքինություն՝ գրաբարում չեն ասում երանելի. այսպիսի դեպքում, պատվի համար գործ են ածում թափառից, Հացեկաց կարճագրությունների գլուխը:

Երկրորդը Մ. Արեղյանն էլ նման կարծիք է հայտնում (Գրականության պատմություն, եր. 72). «Նա (Մեսրոպ) ծառայությունը թողնում է 394 թվին և դառնում կրթավոր, ժեմականալով իշխանակիր ցանկութիւնները» — գրում է Կորյունը: Այս ակնարկից, ինչպես և այն հանգամանքից, որ նա շատ երիտասարդ հասակում արժանացել է արքունի քարտուղար դառնալու և եղել է զինվորական, այն էլ ոչ սոսկական զինվոր, պետք է կարծել, որ նա ծագումով ազնվական է եղել և ոչ ժողովրդի ստորին խավներից, ինչպես առանց որևէ հիմքի գրել են վերջերս: Այս խոսքերում էլ ես անհավանական եմ համարում Մ. Արեղյանի բացատրությունը Կորյունի «իշխանակիր ցանկութիւնները» իբրև ապացույց Մեսրոպի իշխանական ծագման: Այս խոսքը ես հասկանում եմ իբրև իշխանություն բանեցնելու ցանկությունները, որպիսին նա կուենար լինելով արքունի քարտուղար:

Այս երկու կարծիքները, որքան և հավանական, բայց և այնպես ենթադրություններ են, քանի որ հին աղբյուրներից դրական ապացույցներ չկան: Մակայն ուշադիր քննողը հին մատենագրության մեջ էլ կգտնի Մեսրոպի ազնվական ծագումը նշանակող ապացույցներ:

Վերցնենք ամենից առաջ Կորյունին: Նրա վկայության մեջ ինչպես վերը բերինք, Մեսրոպ Մաշտոցը կոչված է «որդի առն երանելու, Վարդան կոչեցելու»: Այս վկայությունը բերված է համաձայն Կորյունի հինգ ձեռագրերի, որոնք բոլորը շատ նոր ժամանակից են՝ 18—20-րդ դարերից: «Երանելի» բառն այստեղ շատ անտեղի է. մի անծանոթ մարդու մասին, որի ոչ սրբությունն է հայտնի, և ոչ քաճարաստիճան հոգևորական լինելն և ոչ որևէ առաքինություն՝ գրաբարում չեն ասում երանելի. այսպիսի դեպքում, պատվի համար գործ են ածում թափառից, Հացեկաց կարճագրությունների գլուխը:

այս Հացեկացի կնոջից մի դավակ ունեցավ, որին Վրիկ էին ասում:

Իմ կարծիքով մեծ հավանականություն կա Կորյունի և Շիրակացու հիշած ազատ վարդապետի Հացեկաց գյուղից նույնացնելու Բյուզանդի հիշած Հացեկաց գյուղի կարճազատ Վրիկի հետ, Վրիկ բառը համարելով Վարդան անվան՝ մանկական փաղաքական ձևը (ինչպես ասում են Հովհաննես—Օնիկ, Գրիգոր—Գորիկ, Մարիամ—Մարիկ և այլն) որով Մեսրոպ հանդիսանում է Հուսիկի թոռնորդի (Հուսիկ—Պապ—Վրիկ—Մեսրոպ), այսինքն Գրիգոր Լուսավորչի լոռհմից:

Հետաքրքրական է «կարճագատ» բառը Փավստոսի մոտ «ի գեղջէ կարճագատից»։ Հայկազյան բառարանը շունի այս բառը, ոչ էլ Ֆելտա՝ մալճանը և Արմատականը։ Առձեռն բառարանը միայն ունի այս բառը և բացատրում է շատ տարօրինակ կերպով.— «օձ ու կարիճ, ճարաճի»։ Ինձ թվում է, թե կարճագատը ոչ թե կարիճ բառից է, ինչպես կարծել է Առձեռն բառարանի հեղինակը, այլ ուղիակի կարճ բառից, այսինքն նշանակում է կարճ-ազատ, ազատ՝ ազնվական կարճ, սահմանափակ իրավունքներով։ Եթե ազատի օրինավոր ժառանգը նրա շափ ազատ էր, վայելում էր հոր բոլոր իրավունքները, ապա նրա ոչ-օրինական դավակը՝ հարձուրդին վայելում էր նվազ իրավունքներ. նա դարձյալ ազատ էր, բայց ստորին աստիճանի ազատ։ Հացեկաց գյուղը Փավստոսի ժամանակ (մոտ 475-ին) կարճագատներից գյուղ է եղել, այսինքն այս գյուղի իբրև ժառանգություն տրված է եղել Վրիկին—Վարդանին իբրև հարձից ծնված որդու։ Հակառակ դեպքում, այսինքն, եթե Վրիկը ծնված լիներ օրինական կնոջից, նա կունենար լիակատար ազատի ընդարձակ իրավունքներ, ինչպես իր հայրը, որ Արշակունի թագավորներից հետո առաջ աղաչին

բարձր ազնվականն էր թե՛ հոր և թե՛ մոր կողմից:

Մի կետ էլ կա այստեղ քննելու՝ ժամանակագրական հարցը։ Արդյո՞ք Մեսրոպի գործունեության և մահվան ժամանակը (400—440) համարվում են Հուսիկի թոռնորդին կամ Պապի թոռը լինելուն։ Այս տեսակետից այս հարցի պատասխանը միանշանակ դրական է։

Ըստ Խորենացու

ժամանակագրության (նրա պատմության իմ թարգմանության էջ 365) Հուսիկը կաթողիկոսություն է արել 331—337 թվականներին։ Եթե ենթադրենք, թե նրա երկվորյակ Պապի և Աթանագենեսի ծնունդը տեղի է ունեցել 235 թվականին, ապա նրանց որդիքը—Ներսես և Վրիկ—ծնված պետք է լինեն նրանց մոտ 20 տարեկան հասակում՝ մոտ 355-ին, իսկ սրանց որդիքը՝ Սահակ և Մեսրոպ, էլի 20 տարի հետո, այսինքն՝ մոտ 375-ին, այնպես որ Մեսրոպը գրիգորյան տիկն՝ ձեռնարկելիս կլիներ մոտ 30 տարեկան, իսկ

Մեսրոպ Մաշտոց

վախճանվելիս՝ 70 տարեկան։ Եթե որդեծնության տարին վերցնում եմ հայրերի 20 տարեկան հասակը, ես իրականից ավելի եմ վերցնում, որովհետև հին ժամանակ շատ վաղ էին ամուսնացնում որդիք։ Մեր կանոնադրերը պարունակում են օրենքներ տղա հասակում շամուսնացնել, որ հաճախ տեղի է ունեցել հոգևոր և մարմնավոր մեծամեծ վնասներով։ Նույն եղրակացության հասնում ենք և ուրիշ հաշվով։ Եթե ճիշտ է մեր տեսությունը, այսինքն որ Սահակը և Մեսրոպը զավակներ են Պապ և Աթանագենես երկվորյակ եղբայրների, կազմելով նրանց երրորդ սերունդը, ապա, բնականապես, նրանք ժամանակակից պետք է լինեն միմյանց։ Իրոք էլ տեսնում ենք նրանց միաժամանակ ապրած և մեռած։ Սահակ կաթողիկոսը մի քանի տարով մեծ էր Մեսրոպից. ուստ Չո-

մանյանի՝ 5 տարով: Սա նշանակում է, որ մեր հայրը կամ պապը քսան տարեկանից ապվելի վաղ էին ամուսնացել՝ 16—18 տարեկան հասակներում:

Միևուրիչ կողմնակի ապացույց էլ ենք գտնում մեր այս կարծիքին: Փավստոսը (Դ. Ե.) պատմում է, թե երբ Հուսիկը հոգ էր տանում իր այս գեղահաս վորից որք մնացած երեխաների մասին, հրեշտակը տեսիլ տրո՞ւմ մըան երեսց ու ասաց. «Հուսի՛կ, որդի Խորհրդորի, մի՛ վախենա՛ր, Տէրը քեզ քաջութիւնները, քո այդ զամալներից՝ կծնին ու քրիշ զամալներ, որոնք Հայաստան աշխարհի համար կլինեն լուսաւորութեան ու զիտութեան, հոգևոր իմաստութեան պղբիւրներ, նրանցով Քրիստոս կխառնուր իշխանութեաներով...»: Տեսիլքը երկար է. բոլոր ժամանակ այս նոր զամալներ մասին գործ է ածվում հոգնակի ձև նորա, քոցա, ի նոցանէ: Ներկա բնասիրութիւնն այս տեսիլը հասկանում է այնտեղով, թե դա գրված է ու՛ ժամանակ, թե դա ոչ թե տեսիլ է, այլ հայտնի իրողութեան նկարագիր: Խոսքը պարզապես կանխարկում է ոչ թե մի անձ, որպիսին կարող է լինել Սահակ կաթողիկոսը, այլ ավելի անձնի, այսինքն Սահակի և Մեսրոպի, իրեն ավելի են հարմարում վերջին խոսքերը: Քրիստոս ներանցով կխառնուր իշխանութեաներով, որով ականարկվում է վրաց և աղվանների համար գրեթէ դուռը: Սրանից ևս մենք հետևեցնում ենք, որ Փավստոսի պատմության

անհայտ հեղինակին ծանոթ էր Մեսրոպի ծագումը:

Այս վերադով մենք ստանում ենք հետևյալ ճշգրտութեամբ:

ՀՈՒՍԻԿ

Արաճագենես

Պապ

Ներսես

Վրիկ

Սահակ

Մեսրոպ

Այսինքն, որ Սահակն ու Մեսրոպը ոչ միայն գործակից և աշխատակից են եղել իբրև «հավան և հավատար» ամուսնու մեր ազգի լուսավորության գործում, այլև ծնունդով արյունակից ազգականներ են եղել, իբրև երկու հարազատ խղճաբանների թոռներ: Սրանով ավելի ևս արդարանում է խորհնացու վկայությունը, թե Մեսրոպը սնվել ու սովորել է Ներսես կաթողիկոսի մոտ: Ներսեսը սնուցել և սովորեցնել է ոչ թե մի օտար երեխայի, այլ իր արյունակից կրտսեր ազգականին, իր հորեղբոր թոռանը:

Այս տեսութեամբ, իհարկե, ենթադրություն է և ոչ հաստատուն փաստ: Բայց եթե նկատի ունենանք, որ բոլոր տեսակետներից քննելով տեսնում ենք այս տեսությունը արդարանում է իրականությամբ, և չկա ոչ մի առարկություն, որ նրա հակառակը վկայի, ապա պետք է համոզվենք, որ նա ավելի է, քան լիկ ենթադրություն, և ստուգության հանգամանք է ստանում:

